

ESPERIT DE VALENCIANISME
CONSTANTÍ LLOMBART
(1848-1893)

BIOGRAFIA

40

JOSEP ENRIC ESTRELA

ESPERIT DE VALENCIANISME
CONSTANTÍ
LLOMBART
(1848-1893)

institució
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació

VALÈNCIA, 2018

© Josep Enric Estrela
© Institució Alfons el Magnànim-Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació
– Diputació de València, 2018

ISBN: 978-84-7822-758-7
Dipòsit legal: V-1311-2018

Impressió: IMPREMTA
DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

A Vicent Josep Escartí,
infatigable jornal·ler dels llibres

Lo sol esplendorós de la nostra renaixença
seguix sa triomfal carrera. Dia ha de vindre, i per cert no molt
llunyà, que sos raigs il·luminen tots los àmbits de la nostra terra.

Constantí Llobart, *Lo Rat-Penat*.
Calendari Llemosí corresponent a l'any 1884.
València: Empre·nta de Blesa, p. 11.

ÍNDIX

- I. Introducció 11
- II. Biografia de Constantí Llombart
(València 1848-1893) 19
  - 1. Els primers anys i l'època de joventut 21
  - 2. L'inici d'una croada literària compromesa 33
  - 3. Una època dolenta però no impossible:
la Restauració borbònica 69
  - 4. La consolidació del projecte renaixencista 103
  - 5. Un mestre amb fe apostòlica 195
  - 6. L'estima envers la literatura i els autors
contemporanis 217
  - 7. Un escriptor compromés amb una projecció
ascendent 257
  - 8. L'«entronització literària» de Llombart 267
  - 9. La represa de l'activisme polític. La col·laboració
amb Blasco Ibáñez 297
  - 10. Una fi inesperada 309
  - 11. A manera de conclusió: el valencianisme
de Constantí Llombart 321
- III. Repertori bibliogràfic de la producció literària
de Constantí Llombart 327
- IV. Bibliografia 351
- V. Apèndix gràfic 373

I
INTRODUCCIÓ

Constantí Llombart, escriptor i promotor cultural d'origen humil i de formació autodidacta, va gaudir d'una notable projecció a la València de l'últim terç del segle XIX, però no només. Sensible als ideals republicans, la seua contribució va ser d'una vàlua estratègica impagable per al desenvolupament del valencianisme en les primeres dècades del segle XX. Després de publicar alguns tempejos literaris en castellà, en acabar la revolta cantonal de 1873 es dedicà al conreu literari en la llengua materna. Prenent com a model el *Calendari Català* de Francesc Pelagi Briz, dirigit, entre 1874 i 1883, l'almanac anual *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí*, considerat com la primera revista cultural i literària en llengua pròpia al País Valencià. Un projecte en el qual col·laboraren bona part dels renaixencistes valencians i de la resta del domini lingüístic, publicant-hi poesies, assajos històrics, estudis filològics i, fins i tot, narracions en prosa.

Constantí Llombart també fou el promotor de *Lo Rat Penat*, una entitat que gràcies, en part, al suport del patriciat valencià i a un nucli actiu de col·laboradors pròxims a ell, es va fundar a iniciativa seua el 1878, amb l'objectiu de convertir-se en una acadèmia al si de la qual impulsar l'erudició, l'estudi de les Belles Arts i la literatura en valencià; motiu pel qual, des dels seus inicis, organitzà uns jocs florals, prenent com a model els de Barcelona, i es convertí ràpidament en la plataforma cívica més eficaç a l'hora de fomentar els postulats renaixencistes a València.

També, aquest incansable dinamitzador cultural inicià una *Biblioteca Valentina* amb la intenció de divulgar les obres més representatives de la tradició literària valenciana. Fruit d'aquest desig de restauració literària és el seu treball més ambiciós: *Los fills de la morta viva*, en el qual recull dades biogràfiques i filològiques d'autors valencians del XVIII i del XIX; una contribució bàsica per a omplir el buit bibliogràfic sobre aquest període de la nostra història literària que es veié complementat amb la reedició –amplia-

da— del *Diccionario valenciano-castellano* de José Escrig, per tal d'oferir als escriptors uns referents amb els quals poder depurar l'estil, alhora que emprar un lèxic més genuí.

Com es pot comprovar, el paper de Constantí Llombart dins la Renaixença va ser d'una importància cabdal. No obstant això, i com ha esdevingut amb molts dels autors i autores valencians pertanyents a aquest moviment, les generacions següents s'han preocupat relativament poc per la seua trajectòria vital i, en general, la seua producció literària és desconeguda, tot i que diversos estudiosos, durant la segona meitat del segle xx i principis del XXI, han mostrat interès per aquest escriptor, atrets, en part, per la seua ideologia progressista. Però aquesta atracció no s'havia concretat, encara, en l'estudi biogràfic rigorós que el personatge en qüestió mereixia i que nosaltres presentem.

Des dels múltiples projectes que Constantí Llombart inicià —periodístics, editorials i associatius, fonamentalment—, contribuí de manera decidida a dinamitzar les inquietuds culturals d'un grup heterogeni de persones, vinculades en major o menor mesura per una voluntat embrionària d'integració nacional de la cultura. Un aspecte, aquest darrer, que cal vincular indefectiblement als processos de cohesió —de definició i qüestionament— dels estats-nació de l'Europa del segle XIX, entre els quals hi ha el d'elecció —el de revalorització— dels béns patrimonials i la preocupació cívica de protegir-los; la qual cosa confereix, si més no, un interès i unes dimensions a aquest incansable propagandista de la causa renaixencista àmplies i interessants. Per aquesta raó, el present treball l'hem concebut des de l'òptica de dimensionar en el seu context històric la biografia i la producció escrita d'un autor del qual caldria ponderar, per sobre de tot, el zel patriòtic i l'estima envers la llengua i la literatura pròpies en un temps especialment advers, com fou el dels inicis de la reinstauració de la dinastia borbònica, que tingué lloc el 1874. Un temps dur, de corrupció, de crisi econòmica, de revoltes, d'epidèmies, de sometiment a un sistema polític caciquista en el qual l'ordre s'imposava per mitjà de la censura i la repressió. Tots aquests factors, en major o menor mesura, obligaren als renaixencistes de tall democràtic —com Llombart— a canviar d'estratègia. I reivindicaren un passat gloriós —un referent de la democràcia perduda—, fomentaren el conreu de la llengua pròpia com a llengua de cultura i revaloritzaren el patrimoni cul-

tural i literari dels valencians, com una manera de poder vehicular també les seues ànsies de llibertat i de progrés. En essència, la seua tasca es concentrà en aportar una sèrie de materials que uns anys després generarien una tensió identitària, amb la irrupció del valencianisme polític a principis del segle xx. És des d'aquesta perspectiva, també, que perfilar la trajectòria cívica i intel·lectual de Constantí Llobart se'ns presentava com una iniciativa d'un interès evident, perquè suposava recuperar el referent d'un home que professà una gran estima per València i treballà de manera compromesa per fer possible un destí més digne, civilitzat i culte per al seu país.

Constantí Llobart era una figura que tard o d'hora calia reivindicar, atesa la intuïció que demostrà a l'hora d'enfrontar-se als problemes inherents a la promoció del moviment renaixencista a València i també a l'hora de proposar-hi solucions «factibles».

Evidentment, s'han realitzat diversos treballs que s'han aproximat a aspectes puntuals de la biografia i de la producció llobartianes. Especialment, caldria fer menció dels estudis que realitzà Manuel Sanchis Guarner, en la dècada del 60, 70 i 80 del segle passat. Ricard Blasco, també col·laborà decididament a posar en valor les iniciatives llobartianes vinculades, sobretot, a la premsa periòdica. En el mateix sentit, les aportacions de Vicent Simbor han estat valuosíssimes a l'hora de dimensionar la figura de l'escriptor valencià en el context literari de l'època. I, així mateix, és ineludible destacar la bibliografia generada amb motiu de la commemoració de l'Any Llobart, promogut per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, el 2005. Aquests «referents», més la nombrosa documentació servada als arxius o editada a la premsa de l'època que hem trobat sobre Constantí Llobart, ens ha servit per establir dues línies de treball complementàries: la primera, que Llobart es mantingué fidel a un pla personal que abraçava uns elements essencials que permetessen la promoció de la Renaixença a València. I en segon lloc, que la seua vocació «integradora», producte de la voluntat de consolidació d'aquest moviment cultural i literari a què hem fet referència, pensem que l'impulsà a fomentar la participació de les figures més destacades del mateix –de tot el domini lingüístic–, en els projectes que ell es proposà dur a terme. Aquest sembla que era el primer pas –necessari, però no suficient– del seu projecte valencianista. Diversos indicis així

semblen indicar-ho, i amb aquesta intenció els oferim al present treball. Tanmateix, si el lector, després de llegir-lo, sent necessitat de resseguir la trajectòria vital del nostre biografiat amb un aparat bibliogràfic i crític, pot recórrer a la nostra tesi doctoral *Constantí Llombart. Dinamitzador de la Renaixença Valenciana*, citada a la Bibliografia.

Així mateix, per tal d'oferir una disposició lògica del perfil biogràfic i la producció escrita de Constantí Llombart, hem considerat adient presentar-los seguint un ordre cronològic, tot posant èmfasi, també, en aquells aspectes vinculats als projectes –literaris i no– que impulsà al llarg de la seua vida. Per últim, quant a les citacions de textos contemporanis de Llombart que hem transcrit al llarg del nostre treball, com es tracta de documentació anterior a la normativització de l'idioma, hem respectat la llengua original i només n'hem regularitzat l'accentuació, la puntuació i l'ús de les majúscules. En el cas de les elisions, hem emprat el punt volat «·».

No volem finalitzar aquest text introductorí sense manifestar el nostre agraïment més sincer a totes aquelles persones que, d'una manera o d'altra, han col·laborat a que aquest treball pogués arribar a bon port. En primer lloc, hem d'agrair al professor Dr. Vicent Josep Escartí el gran ajut i la confiança demostrada en suggerir-nos el tema de la nostra tesi doctoral i en el llarg procés de redacció de la mateixa, de la qual el present treball és una part reduïda significativament. També és necessari reconèixer les valuoses aportacions oferides pels professors Antoni Ferrando, Rafael Roca i Eulàlia Miralles, així com l'inestimable col·laboració de Joan Vicent Fuertes, Albert Perpinyà i Òscar Pérez. També cal esmentar l'encoratjament rebut pels amics i companys de professió Abel Guarinos i José M.ª Bullón, els quals consideraven útil l'oferiment, al públic interessat en la cultura i la llengua dels valencians, d'un producte editorial com el present, promogut per la Institució Alfons el Magnànim, amb el qual fa palesa una sincera preocupació per la divulgació de les darreres investigacions incentivades i generades des de la comunitat universitària –i més en concret, en aquest cas, del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València. És per aquesta raó que volem agrair al director de l'esmentada Institució, Vicent Flor, i al cap de Publicacions, Vicent Ferri, les propostes destinades a fer del treball que presentem un producte editorial qualitativament rigorós.

Finalment, volem fer especial menció de Josela, Irene, Martí i de la resta de la família. Tots ells i elles saben que, malgrat que no els podem dedicar el temps que es mereixen, sempre els tenim presents. Gràcies, en gran mesura, al seu suport i comprensió, hem pogut dur a bon port aquest projecte.

II
BIOGRAFIA DE CONSTANTÍ LLOMBART
(VALÈNCIA 1848-1893)

1

ELS PRIMERS ANYS I L'ÈPOCA DE JOVENTUT

Fill de Carmelo Navarro Pertegás i María Llombart Hueso, Carmel Navarro Llombart nasqué a València el 8 de setembre de 1848, en un entorn humil. Com reporta Lluch Soler, els pares

enviáronle desde muy niño a la escuela de D. Macario Asensi, profesor de primeras letras del antiguo régimen de enseñanza, quien con las asperezas de su duro trato para con el pequeño discípulo, al cual ignoramos por qué motivo apellidaba El Capitán, pronto les obligó a trasladarle al colegio de las Escuelas Pías, donde aprendió a leer y escribir, no con mucha perfección, porque la verdad sea dicha, en sus primeros años no dio muestras Llombart de tener grande afición a los estudios (Lluch Soler, 1879, 14).

El mateix Llombart, als quaranta anys, recordava així la viveza del seu caràcter, de menut:

Nervioso, impresionable, dotada de alguna viveza de imaginación, y con más corazón que cabeza, era yo de niño bastante revoltoso y travieso, y aún lo suficiente indócil para no dejarme conducir por el camino que mis buenos padres me trazaban, enviándome desde muy pequeño a la escuela. Todavía recuerdo lo mal que empleaba el tiempo y el dinero (que mis confiados padres me proporcionaban) aficionándome unas veces a la declamación, para lo cual mandaba construir pequeños teatros, otras a la prestidigitación, cuyo aprendizaje y aparatos costábales un dineral, relativamente, a mis progenitores; ya a las linternas mágicas y panoramas; ya al arte militar, para lo cual me equipaba con el correspondiente uniforme, o ya me daba el naípe por lo religioso, adquiriendo escultóricas imágenes de santos, a los que tan pronto hacía construir altares como sacrílegamente los decapitaba mi mano con una sierra; ya un poco más entrado en edad, por otra clase de devaneos menos inocentes, y que en muchas ocasiones me proporcionaron sendos disgustos. ¡Era, en pequeño, un fiel trasunto del hijo pródigo!

I tot seguit, també feia memòria de la seua etapa d'alumne de primera ensenyança:

En esta sazón, mis progresos en la enseñanza eran casi nulos, pues apenas había conseguido aprender a leer y escribir, gracias a los desvelos de los Padres Escolapios, y a pesar de mi desaplicación. Tres o cuatro meses habían transcurrido sin que asistiese a la escuela, cuando enterados mis padres de que, en vez de ir a la clase, pasaba el tiempo distraído en bromas y francachelas, una tarde dejóse caer mi madre como una bomba en la casa donde amadrigado estaba a todas horas, y donde sorprendido *infraganti*, huyendo de las maternas iras, en un tris estuvo que, desde los más elevado del edificio, no me arrojase a la calle. [...] Consultado al siguiente día sobre cuáles eran mis propósitos para el porvenir, manifesté a mis padres vehementes deseos de abandonar por completo los estudios (Llombart, 1888b, 298-299).

En virtut d'aquesta circumstància, el pares determinaren buscar-li un ofici, i començà a treballar d'aprentent d'enquadernador en una impremta que hi havia al número 24 del carrer de la Boseria, just enfront mateix d'on vivia Llombart; un establiment tipogràfic molt conegut a València, i llavors regentat per Agustí Laborda, el tercer d'una nissaga d'impressors valencians, el qual comerciava principalment estampant i venent literatura popular –romanços, col·loquis, gojos, novenes, sainets, relacions, vides de sants... Es donava la circumstància que l'impressor Laborda era paralític, i per tal de distraure's feia que Llombart li llegís tota mena de papers. D'aquesta manera, amb a penes catorze anys, aquelles lectures anaren nodrint l'esperit inquiet de Llombart i poc a poc despertà en ell l'afany de conèixer altres gèneres literaris, cosa que d'altra manera li hauria estat materialment impossible, per culpa de la modesta posició econòmica de la seua família. De fet, a causa d'aquell interès per les lletres, sembla que intentà, sense èxit, estudiar per a professor de primera ensenyança. Tanmateix, paral·lelament, també començà a sentir un desig viu d'expressar-se poèticament. Manuel Lluch –un dels col·laboradors més pròxims a Llombart– ens assenyala qui va ser un dels primers lletraferits valencians que tingué coneixement dels temptejos literaris del jove Llombart:

en ocasión de visitar el pueblo de Cuatretonda, conoció al discreto fabulista D. Andrés Codonyer, profesor de primera enseñanza de aquel pueblo, quien no obstante su reconocida idoneidad, tomando en consideración las razonadas observaciones que le hizo el pequeño *maestro*, no vaciló en modificar varias de las composiciones de su estimable colección de fábulas inéditas todavía (Lluch Soler, 1879, 15).

I mentre es dedicava a aquells escrits, de manera fortuïta, obtingué el primer encàrrec com a escriptor:

habiendo encargado la empresa de un teatrillo mecánico el libreto de una pieza dramática a un mal aficionado, y en vísperas de representarla, tratándose de improvisarla, fuesen una noche a la referida imprenta de Laborda, donde, como de costumbre, me encontraba, y donde, revisado el mamotreto por el impresor, tan pésimamente estaba escrito, que rotundamente negóse a imprimirlo.

En semejante aprieto miraba yo a aquellos industriales, cuando súbitamente, echándomelas de poeta: —«No se apuren ustedes— les dije— si ustedes no tienen inconveniente, yo me comprometo a hacerlo mejor en breves horas». Aceptóse mi proposición, y a los dos días les entregaba el original de un juguete valenciano, titulado *En lo Mercat de València*, que a los interesados les pareció admirable (Llombart, 1888b, 301).

Animat per l'èxit, Llombart compongué immediatament una altra peça teatral —ara com ara il·localitzable—, un milacre vicentí titulat *La Calúnnia castigà*, però aquella vegada no reeixí en l'intent i per a disgust seu l'obra entropessà amb la censura eclesiàstica; l'argument, sembla que era certament esbarós.

Als dinou anys Llombart va conèixer l'escriptor Pelayo del Castillo, el qual col·laborava en *La Gaceta Popular* i, determinat a dedicar-se al conreu de les lletres, fundà en col·laboració amb aquest escriptor bohemi el diari satíric i humorístic *El Farrago. Las Provincias*, el 3 de març de 1867, se'n feia ressò:

Dicese que hoy verá la primera voz pública un periódico satírico bajo el título *El Farrago*, que según uno de nuestros colegas estará redactado por jóvenes de buen humor, y algunos de ellos ventajosamente conocidos en el mundo literario.

Al mes següent n'eixí el primer número, però el projecte durà poc. En aquells anys la premsa patia notables restriccions i qualsevol eixida de to era susceptible de ser castigada. Aquest motiu sembla que provocà que un dels seus números fos denunciat per disposició governativa i el diari hagué de tancar. Aquell fou, segurament, el primer dels diversos enfrontaments que Llombart tingué al llarg de la seua vida amb les autoritats, a causa de la seua activitat periodística. Però lluny de desanimar-se, el jove Llombart mostrava una voluntat decidida de dedicar-se a les lletres i començava a mostrar interès per temes històrics. I a això es dedicava en 1868,

quan estava a punt de complir els 20 anys –concretament, estava ocupat en la redacció d'un drama històric, sobre els fets esdevinguts a València el 1808, que sembla que no acabà– quan esclatà la Revolució de Setembre.

Aquella revolta suposà per a Llombart la revelació d'un món desconegut; significà l'inici d'un període en el qual guanyaren un pes decisiu en el panorama polític les forces democràtiques progressistes i republicanes i, en conseqüència, hi hagué una renovació dels instruments de participació en la vida pública: s'ampliava la llibertat d'expressió i s'introduí per primera vegada el sufragi universal masculí; es guanyaren nous espais des d'on comunicar a l'opinió pública els idearis programàtics dels partits: la premsa, els casinos, els cafès... Llombart, arrossegat per la força d'aquell ideari, es dedicà a propagar-lo amb vehemència:

Lanzado nuestro joven poeta lleno de ilusiones al proceloso mar de la literatura, y contaminado de las ideas políticas nacidas al calor de la Revolución del 68, entró a formar parte de la Junta directiva de la Juventud Republicana, compuesta en su mayoría de aprovechados socios, entre los cuales descollaban y más tarde se han distinguido ventajosamente en distintas esferas D. Amalio Gimeno, D. Luis Tramoyeres, D. Luis Simarro, D. Argimiro Blay. D. Joaquín Arnau y otros cuyos nombres no recordamos. En las acaloradas discusiones de aquella ilustrada falange de jóvenes demócratas, Llombart espuso, unas veces de viva voz y otras en abundantes escritos en prosa y verso, sus tendencias políticas (Lluç Soler, 1879, 16).

A partir d'aquell moment, Llombart començà a ser conegut entre les classes populars de València –artesans, botiguers, obrers...–, a les quals pertanyia, i que, com ell, segurament, van veure en les opcions democràtiques i progressistes –i entre elles la republicana– una possible solució a molts dels seus problemes: l'abolició de les anomenades quintes i de l'impost anomenat consums, la necessitat d'una educació gratuïta, la gestió democràtica i descentralitzada de les administracions, l'opressió intel·lectual de l'Església, l'accés als béns desamortitzats. Gran part d'aquests motius, com veurem, ocuparan un espai en la seua producció escrita d'aquells anys. Segons reporta Andrés Cabrelles –deixeble de Llombart–, fou en aquesta època que Carmel Navarro adoptà el nom de Constantí Llombart. La raó: a la Juventud Republicana coincidí amb un altre Carmel Navarro –Carmel Navarro Reverter,

botiguer del barri del Mercat, que arribà a ser regidor del Partit Republicà Progressista— per la qual cosa Llobart, perquè no el confongueren, prengué el cognom de la seua mare i, en record de Constantí el Gran, autoreconeixent-se la virtut de la constància, adoptà el nom de Constantí.

En aquells anys de joventut, Llobart entrà en contacte amb un dels protagonistes de la Renaixença a Catalunya; una persona per la qual sentí al llarg de la seua vida una gran admiració i un respecte reverencial, i amb la qual, tant en el pla ideològic com en l'intel·lectual —més concretament, en aspectes relacionats en la dimensió i l'abast del seu projecte patriòtic—, guardava diverses concomitàncies: Víctor Balaguer. El 16 de juliol de 1870, Llobart enviava una carta a l'escriptor català, per mitjà de la qual li demanava permís per a publicar «unas traducciones castellanas, que me he permitido hacer, de algunas de las bellisimas poesías que Vd. tiene escritas en catalán».¹ En aquells anys Balaguer gaudia de gran notorietat com a home de lletres i historiador; ell havia sigut l'ànima de la instauració dels Jocs Florals a Barcelona, el 1859, i a València era considerat un dels impulsors del moviment renaixencista. Per altra banda, la seua tenacitat com a propagandista dels ideals progressistes i una confiança indestructible en el seu projecte patriòtic —que Llobart, anys més tard li reconeixia a les planes de la revista *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí*, en uns apunts biogràfics que li dedicà— l'acabaven d'impulsar, en aquell moment en què Llobart s'hi adreçava per primera vegada, a ocupar càrrecs polítics de relleu al si del Partit Progressista. Víctor Balaguer es trobava en la part culminant de la seua trajectòria política. Per aquesta raó, aquella iniciativa d'un aleshores jove Llobart, als nostres ulls, caldria ponderar-la com la d'una persona fortament il·lusionada per l'assumpció d'uns ideals patriòtics i ideològics que eren defensats per personalitats notables, com era el cas de l'escriptor i polític català.

Potser per l'interés que en Balaguer suscità l'oferiment de Llobart, de traduir els seus versos, i tal vegada, també, mogut per l'estreta vinculació que Balaguer sentia per València —i més concretament, per l'amistat que l'unia amb persones vinculades també al moviment renaixencista, i d'ideologia també liberal

¹ Aquesta carta l'oferim transcrita a Estrela (2015, 339).

progressista, com el mateix Vicent Boix, al qual també admirava Llombart— el fet és que Víctor Balaguer sembla que veié amb bons ulls la iniciativa de Llombart i la resposta sembla que no tardà en arribar, atés que el 22 del mateix mes, l'escriptor valencià tornava a escriure-li, donant-li les gràcies per l'autorització i avançant-li que només fossen publicades, aquelles composicions traduïdes, li les remetria.²

Sí que tenim constància que, almenys un d'aquells poemes es va publicar —dues vegades—, i fins i tot Llombart li envià una còpia manuscrita a Balaguer. Es tracta de *Dies Irae*, un poema que l'escriptor català va escriure durant la primera de les tres estades a Itàlia, com a corresponsal, i que es va publicar primer al volum titulat *Italia* (1859) i més tard al volum *Mis recuerdos de Italia* (1890), en el qual feia patent els paral·lelismes que el poeta veia entre el moviment emancipador que llavors s'esdevenia a la península itàlica —més conegut com el *Risorgimento*— i el que s'acabava d'iniciar al Principat. De fet, el poema que es proposava traduir Llombart és —en si mateix— un programa, per la càrrega ideològica que conté. Potser per aquesta raó, Llombart decidí adaptar-lo al castellà per tal de difondre'l entre un públic lector més ampli que no el que s'havia proposat inicialment Balaguer.

Concretament, Llombart va publicar *Dies Irae* primer a *Cantos Republicanos*, un volum que recull composicions musicades que anaven destinades a l'orfeó del Centro Popular Instructivo —una «escola de la vida» per a Constantí Llombart— i sembla que guadiren d'un cert èxit, atés que el 1871 la junta directiva d'aquella entitat acordà nomenar-lo Soci de Mèrit i publicar-les. Aquest volum, que el «ciudadano Llombart» dedicà a la «juventud republicana española», consta de catorze composicions, els títols de les quals són prou informatius de llur temàtica: *A la Juventud Republicana Española. Soneto; Cantos Republicanos. Credo; Himno Revolucionario; La Marsellesa (Nueva letra para la conocida música de este título). Dedicada a los héroes de las barricadas de Valencia; Himno que el Orfeón Republicano de Valencia dedicó al eminente orador Emilio Castelar con motivo de su llegada a esta poblacion; Himno de Garibaldi (Nueva letra para la conocida música de este título). El santo Padre es borracho (Imitación de*

² Oferim la transcripció d'aquesta carta a Estrela (2015, 340).